

Reflectie Patrick Dassen bij boekpresentatie van Paul Weller: Alfred Mozer en de Weimarrepubliek, 28.02.19

Beste Paul, beste andere aanwezigen,

In de eerste plaats:

Gefeliciteerd met je prachtige boek, Paul. Wat is het een mooi en goed boek geworden. Interessant, goed geschreven en prachtig uitgegeven. Ook de uitgeverij verdient een groot compliment. Prachtige afbeeldingen, mooie foto's, met veel zorg gedaan.

Wat is het een goed idee geweest om n.a.v. je fascinatie voor Alfred Mozer een 'gewoon boek' te schrijven – en geen proefschrift, zoals je wel eens hebt overwogen. Nu had je alle vrijheid, en spat het schrijfplezier er vanaf, en kun je zien hoe je je hebt laten inspireren door je hoofdpersoon, Alfred Mozer. Wat een boeiende, moedige en kleurrijke man, en wat een turbulent leven! En vooral: de hele 20ste eeuw die daarin is samengevat. En wat kon hij geweldig schrijven en spreken. Ik heb ook heel veel gelachen. Bijv. p. 67: In 1932 zou er een debat zijn met als onderwerp 'Hitler oder Mozer?' Mozer vertelde daarna graag het verhaal van de Amerikaanse journalist die hem had gevraagd: 'En... wie is het geworden...?'

Maar goed, ik heb Paul leren kennen als – het zal jullie niet verbazen, al iets oudere - student in 2008, tijdens een werkcollege over de Duitse geschiedenis tussen 1871 en 1945, mijn specialisme. Een heel beminlijke en enthousiaste man. Een goede student, prettig bescheiden. Daarna heeft Paul zijn scriptie bij mij geschreven: u raadt het al: over Alfred Mozer, die hij zelf op het spoor was gekomen. Veel materiaal uit het IISG gebruikt.

Een heel goede en interessante scriptie, cum laude afgestudeerd.

Ik heb hem toen aangespoord er een boek van te maken. Dat heeft even geduurd – maar dat ligt er nu toch maar. Wat een voldoening moet dat geven. Je hebt veel materiaal naar boven gehaald, in diverse archieven. En ook de *Volksbote* helemaal uitgepluisd.

Paul heeft me gevraagd iets te zeggen over de Weimarrepubliek. De zo belangrijke eerste fase van het leven van Alfred Mozer.

Als jonge sociaaldemocraat steunde hij de Weimar Republiek waar hij maar kon. De SPD was de belangrijkste steunpilaar, en Pruisen was het belangrijkste bolwerk van de democratische WRep. De Pruisenslag in juli 1932, toen de sociaaldemocraten o.l.v. Otto Braun in Pruisen aan de kant werden geschoven, en waaraan Paul terecht veel aandacht besteedt, was een fataal moment – voor de SPD en voor de democratie van de WRep.

Feilloos had Mozer in de gaten dat de prille WRep van twee kanten werd bedreigd: natuurlijk door de nazi's en andere rechts-nationalistische groepen, maar toch ook zeker door de communistische KPD, die zo'n fatale rol heeft gespeeld. Allereerst door in 1925 met een eigen kandidaat te komen voor de presidentsverkiezingen, waardoor Paul von Hindenburg de verkiezingen kon winnen, en niet de gematigde katholieke politicus, Wilhelm Marx. En ten tweede vooral door niet samen met de SPD een gemeenschappelijk blok te vormen tegen Hitler. De sociaaldemocraten werden voor 'sociaal-fascisten' uitgemaakt.

Op die Weimarrepubliek wil ik het, op verzoek van Paul, nog kort even hebben. Decennialang is steeds opnieuw gewezen op haar zwakten en structurele problemen. En terecht: de lijst is indrukwekkend lang. Denk aan de associatie van de Weimarrepubliek met de nederlaag van de Eerste Wereldoorlog en met de chaos en het geweld van de revolutie van 1918-19, de meer dan 350 politieke moorden in de beginjaren, denk aan de hyperinflatie van 1923 en de gevolgen van de beurskracht van 1929, de aanvallen van extreemrechts en extreemlinks etc. etc.

Maar laten we de Weimarrepubliek eens niet benaderen vanuit haar eindpunt – haar ondergang in 1933 -, maar juist vanuit haar kansen, potentie en vitaliteit, en vanuit haar open toekomst. Dan blijkt haar ondergang veel minder onvermijdelijk dan op het eerste oog lijkt. En dan kan de Weimarrepubliek niet alleen gezien worden als een opmaat voor het Derde Rijk, maar ook als een voorgeschiedenis van de democratische Bondsrepubliek met haar politieke vrijheden, sociale wetgeving en culturele experimenten.

Allereerst: De door hen gevormde 'Weimarcoalitie' kreeg bij de verkiezingen in januari 1919 maar liefst 76% van de stemmen: d.w.z. de sociaaldemocraten, de katholieken en de links-liberalen. Dat was verrassend veel – en betekende, anders

dan het cliché wil, dat de Weimarrepubliek uitdrukkelijk *niet* een ‘republiek zonder republikeinen’ was. Die waren er, zeker in het begin, in overvloed.

En ook de Kapp-putsch van 1920 werd uiteindelijk een flagrante mislukking omdat maar liefst 12 miljoen arbeiders uit protest tegen de coup dagenlang hun werk neerlegden. Deze grootste staking uit de Duitse geschiedenis leidde tot de val van Kapp en Lüttwitz. Veel gewone burgers wensten de Weimarrepubliek te steunen.

Een fraai en duidelijk voorbeeld van de ambivalentie van de Weimarrepubliek is de moord op de joodse minister van Buitenlandse Zaken, Walther Rathenau, in juni 1922. Aan de ene kant getuigt deze moord van een haatdragend antisemitisme van een ca. 5.000 leden tellende agressieve, goed georganiseerde groep rechts-radicalen, de *Organisation Consul*. Maar aan de andere kant zien we ook dat de moord op Rathenau een ongekende golf van steun aan de Weimarrepubliek teweegbracht. Alleen al in Berlijn ging een half miljoen mensen de straat op, die in oneindig lange rijen steun betuigden aan Rathenau – en daarmee aan de Weimarrepubliek. Graaf Harry Kessler noteerde een dag na de moord in zijn dagboek, toen hij een pro-regering-demonstratie in de Berlijnse Lustgarten gadesloeg: *‘De verbittering over de moordenaars van Rathenau is diep en echt. Dat geldt ook voor de afhankelijkheid aan de republiek, een veel dieper gewortelde emotie dan het vooroorlogse monarchale “patriottisme”’*.

Laten we ons eens richten op de meer democratische krachten in de Weimarrepubliek en op de vele prestaties. Er was in 1919 een vooruitstrevende grondwet tot stand gekomen, waarbij mannen én vrouwen boven de 20 jaar het kiesrecht hadden – terwijl dit, nota bene, in Groot-Brittannië pas in 1928 en in Frankrijk zelfs pas in 1944 het geval was. Ook waren er in het midden van de jaren twintig in Duitsland meer vrouwen in het parlement dan in Groot-Brittannië. De Weimarrepubliek was een ‘sociale rechtsstaat’ en een moderne verzorgingsstaat waarin een bestaansminimum was gegarandeerd. Het leven van gewone mensen verbeterde sterk: er kwam een 8-urige werkdag, er was een gratis en uitgebreid zorgstelsel en in 1927 werden werkloosheidsuitkeringen ingevoerd. Vrouwen kregen meer vrijheid. Er kwamen nieuwe, moderne en schone huizen met elektriciteit. Er was een zeer levendige en open vrije pers en een enorme bloei van de cultuur: van de schilder- en bouwkunst en niet in de laatste plaats van de Duitse film. Boeken van schrijvers uit de Weimarrepubliek – denk aan Alfred Döblin of Thomas Mann - worden nu, bijna honderd jaar later, nog steeds in grote getalen gelezen. En de nieuwe seksuele moraal van de jaren zestig kon voortbouwen op de grote tolerantie

op het gebied van seksualiteit na 1918. Ook hier lopen er dus lijnen van continuïteit van de republiek van Weimar naar de Bondsrepubliek.

Wie waren de dragende krachten van de Weimarrepubliek? De kern daarvan wordt ongetwijfeld gevormd door de grote groep van sociaaldemocraten, de partij van Mozer.

Fraai is het beeld dat Paul schetst van de laatste 5 jaren van AM in Emden, in Oost-Friesland, waar hij redacteur was van de *Volksbote*.

De landelijke SPD stond onder leiding van Friedrich Ebert, de rijkspresident van 1919 tot 1925. Hij is ook voor de Duitse bevolking zelf een grote onbekende. Toen in 2003 door de ZDF aan de kijkers de vraag werd voorgelegd wie zij zagen als de grootste Duitser aller tijden eindigde Konrad Adenauer op de eerste plaats, gevolgd door Martin Luther en Karl Marx. Maar op de lijst van 200 personen kwam Ebert zelfs helemaal niet voor. Hij moest allerlei tieneridolen als Daniel Küblböck (16) vóór laten gaan.

Dat is wel heel onrechtvaardig als men kijkt naar de grote prestaties van deze politicus. Hoeveel kritiek men ook op hem kan hebben, laten we vooral ook kijken naar wat hij wél tot stand heeft gebracht. Vanaf november 1918 heeft Ebert te midden van grote onzekerheid en revolutionaire onrust – denk aan de aanvallen van de Spartakisten – Duitsland bij elkaar gehouden en ervoor gezorgd dat het land een parlementaire democratie werd die blijkens de verkiezingsuitslag van januari 1919 breed werd gedragen. Op een pragmatische manier wilde hij van Duitsland in de eerste plaats een stevig gefundeerde democratie maken die het vertrouwen genoot van de gehele bevolking. Hij wist dat daarvoor samenwerking van de sociaaldemocratie met de burgerlijke partijen noodzakelijk was. Dat was bepaald niet makkelijk, maar met een ijzeren wil en doorzettingsvermogen heeft hij Duitsland toch door de extreem moeilijke beginjaren heen geloodst.

Maar ook hier is weer sprake van ambivalentie. Hoezeer Ebert ook zijn best deed om te verbinden en compromissen te sluiten, en hoe loyaal hij zich ook altijd tegenover Duitsland heeft opgesteld – in de Eerste Wereldoorlog had hij twee zonen verloren -, hij werd door vooral rechts niet voor vol aangezien. Steeds weer werd Ebert, van oorsprong een eenvoudige zadelmaker, publiekelijk belachelijk gemaakt en werd het verschil met bijvoorbeeld de adellijke Paul von Hindenburg benadrukt. Het meest heeft Ebert nog geleden onder de vele juridische processen die hij heeft moeten voeren: niet minder dan ruim 200, waarin hij onder meer werd beschuldigd

van landverraad. Nadat hij vanwege het zoveelste proces een blindedarmontsteking verwaarloosde, stierf hij in 1925 totaal uitgeput op 54-jarige leeftijd.

Daarmee is Ebert een uiterst tragische figuur (die overigens de humor van Mozer miste). Maar toch, wanneer men de balans opmaakt, stond de Weimarrepubliek er bij zijn dood in 1925 bepaald niet slecht voor. De Weimarrepubliek had de ergste stormen doorstaan, en er zouden jaren volgen van betrekkelijke politieke en economische stabiliteit tussen 1924 en 1929. De Weimarrepubliek was levensvatbaar gebleken, en dat was, na haar wel heel ongelukkige geboorte in 1918, allesbehalve vanzelfsprekend. Hitler's NSDAP bleef tot einde jaren twintig niet meer dan een splinterpartij, die in 1928 slechts 2,6% van de stemmen behaalde – tegenover bijna 30% van de SPD, die een grote overwinning boekte. Duitsland kwam in rustiger vaarwater terecht en ook op het terrein van de internationale politiek wist Gustav Stresemann het voor elkaar te krijgen dat Duitsland vertrouwen wekte en weer werd opgenomen in de gemeenschap van volken, in 1926 bekroond met het lidmaatschap van de Volkenbond.

Natuurlijk werkte de Eerste Wereldoorlog nog door op vele terreinen, en bleef bijvoorbeeld de Stahlhelm, de uiterst rechtse en fel anti-republikeinse paramilitaire organisatie van oorlogsveteranen, zijn ondermijnende rol spelen. Maar minder bekend is dat veel oorlogsveteranen in de Weimarrepubliek juist een gematigde of zelfs pacifistische instelling hadden. De massaorganisatie *Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold* was gesticht in 1924 en streefde naar internationale verzoening. De *Reichsbanner*, niet toevallig verbonden met de sociaaldemocraten, had ten doel om de republiek te beschermen tegen de gewelddadige extreemrechtse bewegingen maar ook tegen de radicale politiek van de communistische KPD. Zij verwierp de Dolkstootlegende en had tot 1933 tussen de één en twee miljoen leden en was daarmee een zeer belangrijke steunpilaar van de Weimarrepubliek.

Uiteindelijk is de Weimarrepubliek pas bezwaken toen zij na de hyperinflatie van 1923 werd getroffen door een tweede zware crisis, de Grote Depressie. Dat had fatale gevolgen. Hitler heeft daar met zijn NSDAP van kunnen profiteren. Maar zelfs begin jaren dertig was het niet onvermijdelijk dat de Weimarrepubliek ten onder zou gaan. In november 1932 leed de NSDAP bij de tweede verkiezingen van dat jaar een opvallend en pijnlijk verlies en dachten velen dat het allerergste alweer voorbij zou zijn. Ook in het boek van Paul over Mozer komt dat duidelijk naar voren: de hoop dat het wel weer goed zou komen.

Dat is anders gelopen, zoals we weten, mede omdat Hitler uiteindelijk in het zadel werd geholpen door de oude conservatieve elite, die dacht hem wel te kunnen temmen. Daarna was er geen houden meer aan.

Maar: het had ook *anders* kunnen lopen. De ondergang van de Weimarrepubliek was niet onvermijdelijk. Op het eerste gezicht heeft die gedachte iets geruststellends. Het lijkt een positieve boodschap: de Weimarrepubliek was sterker en democratischer dan we lang hebben gedacht; Hitler en zijn handlangers waren zeker aanvankelijk slechts marginale figuren zonder veel aanhang. Laten we vooral ook kijken naar de meer democratische en dragende krachten, de vitaliteit en potentie van de Weimarrepubliek.

Zeker. Maar als je er wat dieper over nadenkt, geeft deze revisionistische versie van de Weimarrepubliek alleen maar reden tot juist MEER zorg. Want als de Weimarrepubliek misschien wel helemaal niet zo'n gebrekkige democratie had en levensvatbaarder was dan we lang hebben gedacht, betekent dat dat we ons anno 2018 juist extra zorgen moeten maken, en dat het vraagstuk van de kwetsbare democratie weer opnieuw op de agenda staat. Sterker: het is urgenter dan ooit. Als het in de Weimarrepubliek mis kon gaan, kon en kan het ook in veel andere samenlevingen misgaan, ook in ogenschijnlijk robuust democratische samenlevingen als de Verenigde Staten, met haar lange democratische traditie. Sinds bijna twee jaar zijn we nu bijna dagelijks getuige van aanvallen – van bovenaf! - op de basisprincipes van een democratische rechtsstaat, zoals de aanvallen op een vrije pers, het verdacht maken van mensen met een andere etnische achtergrond, het goedpraten van geweld van racisten, het ontkennen of manipuleren van overduidelijke feiten etc. Zoals vaker opgemerkt: het kwaad komt meestal niet met één grote klap, maar dringt sluipenderwijs binnen. Het gevaarlijke is dat de democratie bijna onmerkbaar, stapje voor stapje wordt afgebroken. De ontwikkelingen van de laatste jaren in Polen, Hongarije, Italië, Oostenrijk, maar ook andere landen zijn zeer verontrustend. In Hongarije moest 3 maanden geleden een vrije universiteit in ballingschap op last van de overheid. Het gaat hier om de *Central European University* in Boedapest, omdat de regering-Orbán haar als vijand ziet. Waar academische vrijheid in het geding is, staat de toekomst van de vrijheid in Europa op het spel.

In de huidige Bondsrepubliek lijkt zoiets ondenkbaar. Duitsland heeft, als geen ander land ter wereld, zijn eigen verleden uiterst kritisch onder ogen gezien en zijn lessen geleerd. De democratische rechtsstaat is er stevig geworteld en Duitsland is een anker in de Europese Unie.

Maar toch, sinds een paar jaar is er een hoop gaan schuiven - in de wereld, maar ook in Duitsland. Natuurlijk heeft dat sterk te maken met de vluchtelingencrisis

van 2015. Eerst zagen we de opkomst van Pegida, en nu sinds vorig jaar ook de successen van de rechts-populistische *Alternative für Deutschland*, de AfD. Bij de verkiezingen van 2017 kreeg de AfD nog 12,6% van de stemmen, maar bij vrij recente peilingen zou zij, bij een steeds zwakker wordende CDU van Merkel, die inmiddels haar aftreden heeft aangekondigd, landelijk al op 18% komen. Daarmee zou zij zelfs groter zijn dan de SPD en de tweede partij van het land worden. De verkiezingen in de herfst van 2018 in Beieren en Hessen tonen aan dat de grote volkspartijen in het midden – CDU en SPD – flink verzwakt zijn. Ook in Duitsland neemt de polarisatie dus toe en heeft het populisme - van links en vooral van rechts - nu een voedingsbodem gevonden.

Natuurlijk, de AfD is een andere, en minder radicale, partij dan de NSDAP, en de Weimarrepubliek is in veel opzichten onvergelijkbaar met de huidige Bondsrepubliek: de democratische rechtsstaat staat nog recht overeind, de economie staat er oneindig veel beter voor, en bovendien: Duitsland is een anker in de Europese Unie.

Maar als de Weimarrepubliek ons *iets* heeft geleerd, dan is het wel dat democratie altijd kwetsbaar is, niet alleen in Duitsland, maar vandaag de dag ook zeker in veel andere landen van de wereld.

En daarmee zijn we weer terug bij Alfred Mozer.

Hij heeft met eigen ogen gezien hoe het in Duitsland is misgegaan – en in andere delen van Europa en de wereld. Zijn hartstochtelijke pleidooi na 1945 voor een sterk en verenigd Europa komt voort uit een enorm gevoel van urgentie: dit is wat er moet gebeuren – anders kan het weer misgaan. Wat me erg aanspreekt is hoe hij dit idealisme verbindt met een sterk realistische visie en vaak ook zeer pragmatische aanpak.

Ik denk dat dat nog de grootste verdienste is van jouw boek, beste Paul: dat je aandacht hebt gevraagd voor een man wiens stem over Europa in deze onzekere tijden van oplaaiend nationalisme en populisme meer dan gehoord mag worden.

Nogmaals gefeliciteerd!